

Панасенко Э. А., Цветкова А. Г.

ДУХОВНЫЕ ПОТРЕБНОСТИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНИКА КАК ДОСТОЯНИЕ ЛИЧНОСТИ

В статье исследуются духовные потребности младших школьников как достояние личности. Обоснована сущность и определены особенности духовных потребностей младшего школьника. Выявлены структурные компоненты духовности и духовных потребностей ученика. Представлены концептуальные положения формирования духовных потребностей младшего школьника. Определены внутренние и внешние условия развития духовных потребностей личности. Подчеркнуто, что духовные потребности формируются под влиянием обстоятельств окружающей среды и психологических факторов. Отмечается, что духовные потребности влияют на всю систему потребностей личности, выступая доминантой деятельности, поведения ученика.

Ключевые слова: духовность, духовные потребности, духовные ценности, личность, младший школьник, общеобразовательная школа.

Panasenko E. A., Tsvetkova G. G.

SPIRITUAL NEEDS OF JUNIOR SCHOOLCHILD AS PROPERTY OF PERSONALITY

Spiritual needs of junior schoolchild as the individual's property are investigated in the article. The essence is grounded and features of spiritual needs of junior pupils are defined. Structural components of spirituality and spiritual needs of pupils are indentified. Conceptual principles of spiritual needs, formation of junior schoolchildren are presented. Internal and external conditions of development of spiritual needs of individuality are determined. It is emphasized that the spiritual needs were shaped by their circumstances, environment and psychological factors. It is noted that spiritual needs were the first steps in formation of spirituality of individuality, thanks to them a person chose values, spiritual and valuable orientations and tried to develop them in future. Spiritual capacities contribute to further spiritual activities, in the process which creates new spiritual values. Development of spiritual needs of junior pupils is determined and initiated by a certain level of consciousness and self-consciousness of a person. Spiritual needs of pupils of this age are come out as independent, self-regulating process from other needs; they connect with knowledge and can be satisfied in the sphere of free time. The process of satisfying them has certain limits, it can be difficult and rather long, but in any case it serves for harmonious development of personality and connects outlook and personal attitude of a child to different events. It is noted that spiritual needs were closely connected with system of individual's needs, performed as a dominant activity, behavior of pupil.

Keywords: spirituality, spiritual needs, spiritual values, personality, junior pupil, secondary school.

УДК 37.032.37.064

Поніманська Т. І.*

ВИХОВАННЯ ДУХОВНИХ ПОТРЕБ ДИТИНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Становлення і розвиток духовних потреб особистості є центром педагогічної системи В. Сухомлинського, яка нині набуває світового визнання в якості прикладу наукового вирішення і практичного втілення ідеї виховання як формування духовності. Поєднання досвіду народної педагогіки, результатів наукових досліджень, значної теоретичної роботи та власного практичного досвіду дало змогу В. Сухомлинському створити гуманістичну виховну систему, засновану на визнанні особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес побудувати на засадах розвитку духовних потреб людини. Особливого значення в розвитку духовних потреб педагог надає дошкільному дитинству як вирішальному періоду у виховному сенсі, що значною мірою визначає майбутнє людини.

Ключові слова: духовні потреби, виховання, діти дошкільного віку, ідеал, В. О. Сухомлинський, педагогічна спадщина.

* Поніманська Т. І.

Сучасні перетворення, обумовлені соціальними, економічними та політичними змінами і відповідно оновленням концептуальних засад розвитку освіти України та її інтеграцією до європейського освітнього простору, передбачають необхідність актуалізації завдань формування потреб як основи особистості. Реформування теоретико-методичних та організаційних засад виховання вимагає звернення до наукової спадщини В. Сухомлинського, у якій становлення і розвиток духовних потреб особистості є центром педагогічної системи. Означена система нині набуває світового визнання в якості прикладу наукового вирішення і практичного втілення ідеї виховання як формування духовності.

На розвитку духовності як провідної ідеї теорії і практики виховання В. Сухомлинського акцентували увагу М. Антоненко, В. Кузь, Н. Побірченко, О. Сухомлинська, О. Савченко та інші дослідники педагогічної спадщини видатного українського педагога. До неї звертаються провідні вчені у галузі розвитку духовності особистості І. Бех, В. Оржеховська, Г. Тарасенко, підтверджуючи свої концепції думками В. Сухомлинського. Особливе значення у формуванні особистості має дошкільний вік, і саме цей аспект є предметом дослідження у нашій статті.

Основне завдання дослідження ми вбачаємо у розгляді ідей В. Сухомлинського щодо розвитку духовних потреб дітей дошкільного віку в процесі виховання.

Формування потреб у структурі особистості є визначальною ознакою педагогічної системи ученого-гуманіста, і вона включає такі рівні духовних цінностей: на першому – життя, всесвіт, земля, природа; на другому – людина, людство, народ, сім'я, колектив; на третьому – людяність, благородство, доброта, честь, гідність. Усі означені рівні мають поєднуватися у виховному процесі зусиллями професійної майстерності і впливу особистості вихователя. Саме взаємне духовне збагачення в процесі виховання визначає, на думку педагога, силу виховного впливу. Тому в центрі педагогіки В. Сухомлинського – дитина, її індивідуальність, і педагог – його особистість, майстерність.

Поєднання досвіду народної педагогіки, результатів наукових досліджень, значної теоретичної роботи та власного практичного досвіду дало змогу В. Сухомлинському створити гуманістичну виховну систему, засновану на визнанні особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес побудувати на засадах розвитку духовних потреб людини.

Гуманістична позиція видатного педагога допомагає нині відновлювати глибинну сутність педагогіки як науки про формування найціннішого, що є у світі – Людини та її духовних потреб, які визначають спрямованість особистості. Вихователь є провідником дитини у світ духовності, і цю місію він може виконати лише тоді, коли у нього сформовано багатий духовний світ, і як зазначає В. Сухомлинський, за цієї умови він сам володіє «народом і суспільством уповноважений творити людське щастя, тобто виховувати по-справжньому». Василь Олександрович аналізуючи процес професійного становлення наголошує на необхідності спільного особистісного зростання дитини і педагога. Визнання «рівноцінності» особистостей педагога і дитини в педагогіці має передбачати реалізацію шляхів гуманізації підготовки педагога уже у вузі та впродовж усього педагогічного життя саме через формування емпатійного ставлення до дітей, уміння відчувати й розуміти їх внутрішній світ, діяти на основі духовних цінностей, гуманістичних засобів і методів виховання.

У період демократизації суспільства і освіти актуалізується сота порада В. Сухомлинського вчителю [5, с. 654], сутність якої в тому, що навчати і виховувати дітей треба так, щоб вони не відчували, що їх виховують, а майстерність педагога полягає в тому, щоб викликати необхідну потребу, зацікавити дітей. Виховання культури потреб В. Сухомлинський поєднує з вихованням свободи. «Здійснюючи владу над світом дитячих думок, почуттів, переживань, не можна ні на хвилину забувати про те, що в кожній дитини є добра воля, добрі наміри» [4, с. 636].

Потреба особистості, яка формується, у самовираженні, самоствердженні – підґрунтя виховного впливу, основа для формування самовиховання: «По суті, виховання є тривалою багаторічною підготовкою маленької людини до усвідомлення

істини: людина – найвища цінність» [6, с. 184]. Джерелом виховання є добро. «Мета виховання, – стверджує педагог-гуманіст, – полягає в тому, щоб морально удосконалюючись, людина у своїх взаємовідносинах з іншими людьми перемагала зло» [там само, с. 230]. Повноцінне виховання – це виховання на основі потреб дитини, піднесення гідності, недоторканості, особистої честі дитини починаючи з раннього віку.

Щоб сприяти повноцінному розвитку особистості в даний період, як зазначає Василь Олександрович, педагог повинен «бачити і відчувати дитячу душу». У світлі ідеї виховання духовності з раннього дитинства слід гуманізувати завдання педагогіки: кожна дитина, говорить В. Сухомлинський, – це унікальний світ, який потрібно зрозуміти, прийняти і знайти шляхи взаємодії з ним. Особистість може розвинути свої духовні потреби.

Саме в дошкільному дитинстві народжується здатність дитини дошкільного віку відчувати свій внутрішній духовний світ, а головне – сприймати і переживати процес виховного впливу на себе. Проникнення у внутрішній світ дитини, ґрунтовне вивчення її особливостей і врахування потреб створює умови для спільності інтересів вихователя і дитини: «Щоб знайти шлях до дитячого серця, – писав педагог, – учитель мусить бути другом дитини, радіти разом із нею і ділити і горе, по-справжньому вболівати за її долю. Довіру дитини до вихователя можна порівняти з тонким, ледве чутним звучанням струни, коли рука музиканта торкається інструмента... Образно кажучи, в кожному дитячому серці є ніжні, чутливі струни, настроєні на сприймання життєрадісної, світлої музики – дитячих радощів, творчої праці, дружби, братерства, товариства» [4, с. 89].

Унікальним часом для формування духовних потреб особистості є дошкільний вік. Серед особливостей дошкільного дитинства, що сприяють вихованню потребової сфери, видатний педагог визначає тонку психіку, вразливість дітей, їх відчуття приналежності й зв'язку спочатку з найближчим оточенням, а згодом і з усіма людьми. Виховання духовних потреб починається з усвідомлення прекрасного, що існує в навколишньому світі і створене людиною для інших, і це повинно доторкнутися до серця дитини і облагородити її. Позитивне сприйняття світу, участь у діяльності, насиченій турботою про інших, добрі вчинки задля значущих людей створюють арсенал спогадів дитинства, які незалежно від віку завжди хвилюватимуть серце: «... кожній людині протягом усього життя мусять сяяти вогники дитинства – хвилюючі спогади про те, що створено в роки дитинства власними руками для людей» [2, с. 82]. Саме через усвідомлення дитиною краси і значення найближчого, найдорожчого, рідного можна виховати духовну Людину, поступово розширюючи і поглиблюючи знання дитини про навколишній світ, оточення, а згодом – і про більш далеких людей і про самого себе.

Взаємини дитини із світом в процесі виховання як розвитку духовних потреб – центральна проблема педагогічної спадщини В. Сухомлинського. Видатний педагог виявляє гуманістичне бачення процесу формування духовних потреб як взаємодії особистості й суспільства, що заснована на гармонії індивідуального й колективного: «Ввести дитину в складний світ людських стосунків – одне з найважливіших завдань виховання» [4, с. 87]. «Крім бажання бути хорошим, крім високорозвиненої чутливості, витонченості душі, винятково важливе й те, що я назвав би пізнанням людини. Пізнаючи навколишній світ, людина з дитинства повинна пізнавати людину – її думки, почуття, найтонші й найскладніші порухи душі, прагнення, поривання. Єдність виховання і самовиховання починається там, де людина, пізнаючи людське, пізнає тим самим себе, вчиться дивитися на себе ніби збоку» [3, с. 610-611]. При цьому важливо уникнути формалізму в мотивації дитини до гуманної поведінки, акцентуючи увагу на негативних наслідках неухважного ставлення до оточуючих, що для дошкільнят не є достатньо актуальним. При цьому не враховується важлива закономірність засвоєння моральних понять: мотивація у даному випадку має бути переважно позитивною, і виходити із почуття задоволення власним добрим вчинком, виявленим до інших співчуттям, допомогою тощо. Недопустимим у виховному сенсі є використання у педагогічному процесі таких «виховних» засобів, які можуть спровокувати дитину до антигуманних і антисоціальних проявів (наприклад,

акцентування сили як засобу вирішення конфлікту, встановлення порядку, примушування до відповідальності, надмірне засудження негативного вчинку, що переходить у зневажливу оцінку особистості тощо).

Відтак у процесі спілкування з однолітками і дорослими, перш за все з близькими людьми, у дітей формуються емоційні установки стосовно себе і оточення, які поступово набувають функції внутрішньої оцінки, своєрідної призми, через яку сприймається ситуація, подія, інша людина, тобто формується усвідомлена потреба творення добра.

Формуванню усвідомлених особистісних потреб сприяє аксіологізація життя дитини у колективі однолітків з метою формування ціннісного ставлення до людей. Включаючи у «суб'єктний простір» ставлення до довкілля різноманітні об'єкти і викликаючи почуття непрагматичної причетності до них, педагог сприяє розширенню гуманістичного компонента індивідуального потребового простору дитини. Здатність до вихованості пов'язана з життєрадісним світосприйняттям: «Якщо ваша дитина бачить світ життєрадісними очима, якщо кожне явище навколишнього життя повертається до неї тим боком, який освітлено красою, тонкістю, ніжністю, тендітністю, – вона легше піддається вихованню» [5, с. 152]. Радість буття – це не просто оптимістичне світовідчуття, а й оцінка навколишнього світу, активне ставлення до того, що відбувається довкола. За Сухомлинським, виховання є творенням щастя для кожної дитини: «Виховання полягає у тому, щоб уміло, розумно, тонко, мудро, сердечно доторкнутися до кожної з тисяч граней, знайти ту, котра, коли її як діамант шліфувати, засяє неповторним сяйвом людського таланту, а це сяйво принесе людині особисте щастя. Відкрити у кожній людині її, лише її неповторну грань – у цьому мистецтво виховання» [2, с. 91]. Ідеями гуманізму була пронизана вся освітня система Павлівської школи, де панувала атмосфера доброти, довіри до дітей, співробітництва дітей і дорослих, надання вихованцям можливості вибору вчинків та відповідальності за свій вибір, створення умов для індивідуального розвитку потреб особистості, яка розвивається.

Значущість дошкільного віку у формуванні особистості В. Сухомлинський підкреслює в праці «Серце віддаю дітям»: «якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, то їх ніколи не виховаєш, через те що справжня людяність стверджується в душі разом з пізнанням перших та важливих істин; саме в дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів» [4, с. 50]. Основа довіри дитини до світу дорослих – справедливість педагога, не якась абстрактна категорія, а таке ставлення вихователя, яке засноване на тонкому розумінні духовного світу кожної дитини, – стверджує В. Сухомлинський у книзі «Павлівська середня школа». Щоб підтримати дитину, педагог повинен відчувати у собі дитинство, розвивати здатність до розуміння дітей і всього, що з ними відбувається, мудро ставитися до їхніх вчинків, вірити, що дитина помиляється, а не порушує їх навмисне, захищати її, не думати про неї погано, несправедливо і, найголовніше, не ламати індивідуальність дитини, а виправляти і направляти її розвиток, пам'ятаючи, що дитина перебуває у стані самопізнання, самоствердження, самовиховання.

Почуття відповідальності в умовах вибору вчинку також є одним з важливих чинників виховання духовних потреб особистості. «Пам'ятай, що в світі є єдиний вимір багатства, краси, величі – людина. Підносячи людину, ти підносиш сам себе» [5, с. 609]. «Чим людяніше, свідоміше ти додержуєшся свого обов'язку перед людьми, тим більше береш ти з невичерпного джерела справжнього людського щастя – свободи» [6, с. 185]. Лейтмотивом гуманістичного вчення В. Сухомлинського можна вважати слова, написані в одній із його важливих праць «Як виховати справжню людину»: «Моральна свобода – велике людське багатство... Але це багатство стає благом, якщо людина усвідомить себе як частину колективу, суспільства, народу, розуміє спільні для всіх людей інтереси й потреби, підкоряється власному почуттю обов'язку і на основі особистого розсуду, особистого бажання, особистої волі робить так, як вважає за потрібне колектив, суспільство, народ» [там само, с. 266].

Саме в роки дитинства важливо вчити дорожити людиною як найбільшою цінністю, а це можливо за умови, що у дитини виховане почуття власної гідності, тоді вона з повагою поставиться і до іншої людини, і до колективу, і до суспільства. Без цього людина буде не особистістю, а озлобленою, нещасною істотою. Тому до завдань виховання В. Сухомлинський відносить виховання у дитини потреби в іншій людині, не з примусу до життя серед інших чи з огляду на інтереси колективу, а як особистісну потребу, поклик душі. У книзі «Серце віддаю дітям» педагог стверджує: «...якщо дитина не вміє бачити в очах іншої людини, що в неї на серці, – вона ніколи не стане справжньою людиною» [4, с. 89]. Опанувати науку людяності потрібно вже у наймолодшому віці.

Усі складові діяльності вихователя розглядаються крізь призму універсальної системи гуманізму. У книзі «Сто порад учителю» учений переконливо констатує: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [5, с. 421]. Здатність відкривати дитині її внутрішній світ – критерій педагогічної майстерності. Для цього потрібно знати дитину, і це знання – головне у педагогічній діяльності. Найвищий прояв гуманістичних цінностей педагога – серце, віддане дітям. Навіть коли вчитель бачить зло, його не можна переносити на того, у чийй душі воно поселилося, а варто звертатися, як зауважує В. Сухомлинський, «до голосу краси людської, яка в дитині обов'язково є». У книзі «Серце віддаю дітям» учений-гуманіст зазначає: «Найголовнішою рисою педагогічної культури має бути відчуття духовного світу кожної дитини, здатність приділити їй стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що про неї не забувають, її горе, її образи й страждання поділяють» [4, с. 167].

Уміння глибоко відчувати духовний світ вихованців учений-гуманіст визначає як найголовнішу рису педагогічної культури – це здатність приділити вихованцеві стільки уваги й духовних сил, скільки потрібно для того, щоб дитина відчула, що вона не байдужа педагогові. Показовим є трактування В. Сухомлинським педагогічної справедливості як основи довіри вихователя до дитини: немає абстрактної справедливості поза індивідуальністю; щоб бути справедливим, потрібно до тонкощів знати духовний світ кожної дитини. Доброта і чесність, людяність, любов до дітей, готовність розуміти їх та спрямовувати розвиток особистості дитини – ось головні риси, які відзначають хорошого вчителя. А рівень їх сформованості є показником педагогічної майстерності. Ідея гуманізму пронизує всі 100 порад, адресованих учителю. Зокрема в одній з них В. Сухомлинський зупиняється на проблемі влади педагога як одній з найтонших у вихованні. «З кожним роком, – писав він, – я все більше переконувався, що влада над дітьми – це одне з найважливіших випробувань для педагога, це критерій, показник його культури» [5, с. 638-639].

Вихованню духовних потреб сприяє здатність педагога до наукового передбачення: «Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині ті зерна, які зійдуть через десятиріччя, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачати – у цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть», – відзначав він у «Ста порадах учителю» [5, с. 423].

Отже, головним засобом виховання духовних потреб особистості в гуманістичній педагогічній системі В. Сухомлинського є педагогічний гуманізм – «прийняття всіх вихованців», довіра до них, повага до їх гідності; впевненість в їх можливостях; прийняття цілей, запитів, інтересів. А гуманістична педагогічна система видатного педагога потребує подальшого дослідження.

Література:

1. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 283-582.
2. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 7-390.

3. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 4. – С. 391-626.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – С. 7-279.
5. Сухомлинський В. О. Сто порад вчителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 419-654.
6. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. шк., 1976. – Т. 2. – С. 149-416.

Пониманская Т. И.

ВОСПИТАНИЕ ДУХОВНИХ ПОТРЕБНОСТЕЙ РЕБЁНКА В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ В. А. СУХОМЛИНСКОГО

Становление и развитие духовных потребностей личности – центр педагогической системы В. А. Сухомлинского, которая сегодня приобретает мировое признание в качестве примера научного разрешения и практического воплощения идеи воспитания как формирования духовности. Сочетание опыта народной педагогики, результатов научных исследований, значительной теоретической работы и собственного практического опыта позволило В. Сухомлинскому создать гуманистическую воспитательную систему, основанную на признании личности человека, которая развивается, высшей социальной ценностью, а весь педагогический процесс построить на основе развития духовных потребностей человека. Особое значение в развитии духовных потребностей педагог придаёт дошкольному детству как решающему периоду в воспитательном смысле, что в значительной мере определяет будущее человека.

Ключевые слова: духовные потребности, воспитание, дети дошкольного возраста, идеал, В. А. Сухомлинский, педагогическое наследие.

Ponsmanska T. I.

UPBRINGING OF CHILD'S SPIRITUAL REQUIREMENTS IN V. SUKHOMLYNSKII'S PEDAGOGIC HERITAGE

The formation and development of personality's spiritual requirements are in the focus of V. Sukhomlynskii's pedagogic system, which nowadays is generally recognized as an example of scientific solution and practical implementation of the educational idea thought as the formation of spirituality.

Folk pedagogic background, the results of scientific researches, great theoretical work and his own practical experience combined gave V. Sukhomlynskii the opportunity to create humanistic educational system, based on the recognition of a personality who is developing and is of higher social value, and also to organize the educational process on the principles of humanistic spiritual requirements.

The originality of the mentioned system comes from the fact, that V. Sukhomlynskii based the upbringing of human's spiritual requirements on two main ideals – Person and Good.

The pedagogue considers pre-school age to be of great importance for the development of spiritual requirements and takes it as the best period in the educational sense, which to a great extent defines the future of a personality.

Keywords: spiritual requirements, upbringing, pre-school children, ideal, V. Sukhomlynskii, pedagogic heritage.

УДК 37. 017.92

Федяева В. Л.*

ФОРМУВАННЯ ДУХОВНИХ ПОТРЕБ ДИТИНИ В СІМЕЙНІЙ ПЕДАГОГІЦІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті висвітлюються питання щодо необхідності вдосконалення системи виховання й освіти на основі забезпечення більш тісного спілкування дітей та батьків, протиставляючи вплив старших громадським установам, що вимагає від батьків значного напруження сил, призводить не лише до гармонійного розвитку дітей, а й до самовизначення

* © Федяева В. Л.*